

OROL DENGIZI INQIROZI VA UNING EKOLOGIK OQIBATLARI.

ADAHAMJONOVA ODINAXON OBIDIN QIZI
ANDIJON DAVLAT PEDAGOGIKA TALABASI
UKTAMOV URAIMJON SHAVKATOVICH ANDIJON DAVLAT PEDAGOGIKA
INSITUTI KATTA O'QITUVCHISI

Anotatsiya. *Ushbu maqolada orol dengizi haqida umumiy malumot, oldingi holati va hozirgi kundagi holati va hududda amalga oshirilayotgan tiklash choralari yoritilgan. Yahil hudud loyihasi, prizidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan amalga oshiriliyayotgan chora – tadbirlar haqida so'z yuritilgan.*

Kalit so'zlar. *Orol dengizi, inqiroz, balandlik, kaynazoy, monitoring, infratuzilma, resurs, pestitsid, kollektor, eroziya.*

ARAL SEA CRISIS AND ITS ECOLOGICAL CONSEQUENCES.

Adahamjonova Odinaxon Obidin kizi
ANDIZHAN STATE PEDAGOGICAL STUDENT
Uktamov Uraimjon Shavkatovich SENIOR TEACHER OF ANDIZHAN STATE
PEDAGOGICAL INSTITUTE

Abstract. *This article provides general information about the Aral Sea, its past and present state, and the restoration measures being taken in the region. It discusses the Green Zone project and the measures being implemented by our President Shavkat Mirziyoyev.*

Keywords. *Aral Sea, crisis, altitude, fossil, monitoring, infrastructure, resource, pesticide, collector, erosion.*

KIRISH

Orol dengizi okean sathidan 53m balandlikda, Markaziy Osiyo cho'llarining markazida joylashgan. 1960-yillargacha u, maydoni bo'yicha, dunyodagi to'rtinchi eng katta (64,500 km²) ko'l hisoblangan va uning o'rtacha chuqurligi-16m, eng chuqur nuqtasi esa 68m ni tashkil etgan.

O'zining tarixi mobaynida, Orol dengizi sathi goh ko'tarilib goh pasayib turgan. Uning tubidan daraxt qoldiqlari aniqlangan va Kaynazoy davrida u Kaspiy dengizi bilan bog'langan edi. So'nggi 30-40 yillar mobaynida, dengiz sathi keskin pasaydi. XX asrning 50-60 yillarida dengiz sathi Boltiq balandlik tizimi bo'yicha 53,5m ni tashkil etgan. Orol dengizi suvi sathining o'zgarishi 1970-yildan (o'shanda suv sathi 2.4 m pasaygan) boshlab izchil o'rganilgan. 2009-yilgi ma'lumotlarga ko'ra, Orol dengizining markaziy qismining butunlay qurishi kuzatildi. Ushbu davrda uning maydoni atigi

11,800 kv.km.ni, umumiy suv hajmi esa- 1960 yilgi suv hajmining 10%ni tashkil etgani qayd etildi. Hozirgi kunda Orol dengizi uchta alohida suv havzasiga (akvatoriy) bo'lingan: shimoliy Kichik dengiz, Katta dengizning G'arbiy va Sharqiy havzalari. Orol suvining sho'rlanishi, dengiz hayvonot olamining keskin pasayishga olib keldi va uning sayozlanishi- cho'llanish va iqlim o'zgarishini keltirib chiqardi.

ASOSIY QISM

Orol dengizi inqirozining asosiy sabablari

1960-yillarda paxtachilikni kengaytirish maqsadida Amudaryo va Sirdaryo suvlari katta kanallar orqali sug'orishga yo'naltirildi. Natijada dengizga yetib boradigan suv miqdori keskin kamaydi va suv balansi buzildi.

Sug'orish tizimlarining samarasizligi

Sovet davridagi kanal va kollektorlar tuproqdan qurilgan bo'lib, suvning katta qismi yerga singib ketgan. Ba'zi hududlarda suv yo'qotishlari 30–40 % ni tashkil etgan. Bu Orolning tabiiy qayta to'ldirilishiga to'sqinlik qildi.

Antropogen omillar. Kimyoviy o'g'itlar, pestitsidlar, paxta monokulturasini va suv resurslarining noto'g'ri boshqarilishi Orol inqirozini tezlashtirgan asosiy omillar bo'ldi.

Mutaxassislar fikriga ko'ra har yili dengiz o'rnidagi sahrodan 100-150 million tonnadan ko'proq chang-tuz osmonga ko'tarila boshlagan. Tabiiyki bu holat nafaqat atrof-muhit balki insonlar hayotiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Buning oqibatida har xil kasalliklar ko'paygan. Xususan, saraton turlari, o'pka va yurak kasalliklari avj olgan. Ayniqsa 1990-yillarda yosh bolalar o'rtasidagi o'lim Qoraqalpog'istonda mamlakatning boshqa hududlariga nisbatan yuqori bo'lgan. Hatto tug'ilayotgan bolalarning ko'pchiligida nogironlik holati kuzatila boshlaydi. Bir so'z bilan aytganda Orol dengizining qurishi mintaqaga katta ta'sir ko'rsatadi

Orol dengizi muammosi hal qilinishining tub mohiyati suv resurslaridan oqilona foydalanishni amalga oshirishdir. "Biz Orol dengizini qutqarmoqchimiz ammo butun mintaqani ham sug'orma dehqonchilikdan voz kechishi ham imkonsiz" deydi-Orolni Qutqarish Xalqaro Jamg'armasi rahbari Medad Aspanov. Orolning qurishi birgina suv muammosini emas balki, atrof-muhitning ifloslanishiga ham olib keldi. Xususan tuzlarning yer yuzasiga yog'ilishi paxta hosildorligining 5-15% sholining esa 3-6% ga hosildorligi kamayishiga olib keldi. Orol bo'yida yog'ilayotgan chang-tuz zarralarining umumiy miqdori o'rtacha har gektar maydonga 52 kg.ni tashkil etgan holda tuproq holati yomonlashuvini asosiy sababchilaridan biri bo'lib qolganligi hech kimga sir emas. Sho'rlangan qum to'zonlari yiliga Orol bo'yidagi 15 ming gektarga yaqin yaylovlarni ishdan chiqargan. G'o'za uchun ajratilgan maydonlar kasallik qo'zg'atuvchi zararkunandalar bilan zararlangan. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining hosili esa yildan-yilga pasayib bormoqda. Bu esa katta iqtisodiy yo'qotish edi. Xolis qaralsa fojeaning og'ir yuki O'zbekiston chekiga tushmoqda. Ayrim xalqaro mutaxassislar O'zbekiston hukumati Orolni qutqarish yo'lida jiddiy harakat qilmadi degan fikrlar bildirilgan. Ammo

O'zbekiston bu muammoni hal qilish uchun qo'ldan kelgancha harakat qilmoqda. Bir so'z bilan aytganda muammo hali ham o'z yechimini topgani yo'q

Prezident Shavkat Mirziyoyev davrida ushbu muammoni hal qilishga alohida e'tibor qaratilib, kompleks va tizimli yondashuv asosida keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Prezidentning tashabbusi bilan Orolbo'yi mintaqasini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, aholi turmush sharoitini yaxshilash, ekologik vaziyatni barqarorlashtirish va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish bo'yicha bir qator strategik dasturlar va loyihalar ishlab chiqildi va hayotga tatbiq etilmoqda.¹ Orolbo'yi mintaqasini rivojlantirish davlat dasturi (2017-2021): Mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, aholi turmush sharoitini yaxshilash, ekologik vaziyatni barqarorlashtirish bo'yicha 1,2 milliard dollardan ortiq mablag' yo'naltirildi. Orolbo'yi mintaqasini rivojlantirish davlat dasturi (2017-2021) Ushbu dastur Orol dengizi inqirozining salbiy oqibatlarini yumshatish, mintaqaholisining hayot sifatini yaxshilash, infratuzilmani modernizatsiya qilish va iqtisodiy faollikni rag'batlantirishga qaratilgan edi. Dastur doirasida 1,2 milliard AQSh dollaridan ortiq mablag' sarflandi va quyidagi yo'nalishlarda loyihalar amalga oshirildi: Ijtimoiy sohani rivojlantirish: Yangi maktablar, kasalxonalar va boshqa ijtimoiy infratuzilma ob'ektlarini qurish va rekonstruksiya qilish. Xususan, Qoraqalpog'iston Respublikasi va Xorazm viloyatida 100 dan ortiq maktab, kasalxona va poliklinika qayta qurildi yoki ta'mirlandi.

"Yashil hudud" loyihasi: Orol dengizining qurigan tubida saksovul va boshqa o'simliklarni ekish orqali cho'llanishga qarshi kurashish. 2023-yilga kelib 1,6 million gektardan ortiq maydonga o'simliklar ekildi. "Yashil hudud" loyihasi Orol dengizining qurigan tubida cho'llanishga qarshi kurashish va ekologik vaziyatni yaxshilash maqsadida "Yashil hudud" loyihasi amalga oshirilmoqda. Loyiha doirasida saksovul va boshqa cho'l o'simliklarini ekish orqali yashil qoplam yaratilmoqda. 2023-yilga kelib 1,6 million gektardan ortiq maydonga o'simliklar ekildi, bu esa chang va tuz bo'ronlarining oldini olishga va tuproq eroziyasini kamaytirishga yordam beradi.

Loyiha bosqichlari:

- Tuproqni tayyorlash: Qurigan tubdagi tuproqni ekishga tayyorlash uchun maxsus texnikalar yordamida ishlov beriladi.
- Urug'larni ekish: Saksovul, qandim, cherkez kabi mahalliy o'simliklarning urug'lari maxsus uskunalarda yordamida ekiladi.
- Parvarishlash: Ekilgan urug'larning unib chiqishi va o'sishi uchun muntazam ravishda parvarishlash ishlari olib boriladi.
- Monitoring: Ekilgan o'simliklarning o'sish sur'atlarini va ekologik vaziyatning o'zgarishini monitoring qilish.
- Suv tejovchi texnologiyalarni joriy etish: Qishloq xo'jaligida tomchilatib sug'orish, yomg'ir suvini yig'ish va boshqa suv tejovchi texnologiyalarni keng joriy etish. 2023-yilda 500 ming gektardan ortiq maydonda suv tejovchi texnologiyalar qo'llanildi.
- Xalqaro hamkorlik: Orol dengizi muammosini hal qilish uchun xalqaro

tashkilotlar (BMT, Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki) va donorlar bilan faol hamkorlik qilish. 2018-yilda Orolbo'yi mintaqasi uchun BMTning Inson xavfsizligi bo'yicha ko'p tomonlama trust fondi tashkil etildi.³

- Innovatsion yechimlar: Orol dengizining qurigan tubida tuzga chidamli o'simliklarni yetishtirish, suvni tozalash texnologiyalarini joriy etish, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish. Yechimlar: Orol dengizi muammosini hal qilish uchun quyidagi kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur:

- Suv resurslarini boshqarish: Suvdan foydalanishni tartibga solish, suv tejovchi texnologiyalarni keng joriy etish, suv xo'jaligi infratuzilmasini modernizatsiya qilish.

- Daryo oqimini tiklash: Amudaryo va Sirdaryo daryolaridan Orol dengiziga keladigan suv miqdorini oshirish (bu juda qiyin vazifa), daryo havzalarida suvni tejash va boshqarish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish.

- Ekologik tiklash: Dengiz tubini o'simliklar bilan qoplash, sho'rlanishga qarshi kurashish, biologik xilma-xillikni saqlash.

- Ijtimoiy-iqtisodiy qo'llab-quvvatlash: Aholi uchun yangi ish o'rinlarini yaratish, sog'liqni saqlash xizmatlarini yaxshilash, suv ta'minotini ta'minlash.

- Xalqaro hamkorlik: Orol dengizi muammosini hal qilish uchun xalqaro tashkilotlar, donorlar va qo'shni davlatlar bilan hamkorlikni kuchaytirish.

XULOSA

Orol dengizi inqirozi insoniyatning tabiatga nisbatan mas'uliyatsiz munosabati oqibatida yuzaga kelgan dunyodagi eng yirik ekologik fojialardan biridir. Suv resurslarining noto'g'ri boshqarilishi, paxtachilik monokulturasi va sug'orish tizimlarining samarasizligi Orolning qisqarishiga olib keldi. Inqiroz natijasida atrof-muhitning ifloslanishi, iqlimning o'zgarishi, kasalliklarning ko'payishi va qishloq xo'jaligi inqirozi kuzatilmoqda. So'nggi yillarda amalga oshirilgan tiklash loyihalari ijobiy natija bermoqda, ammo Orolbo'yni to'liq tiklash uchun uzoq muddatli, izchil va xalqaro miqyosdagi hamkorlik zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Qayumov A. "Orol fojiasi".
2. Rafiqov R. "O'zbekiston tabiiy geografiyasi".
3. BMT (UNEP) Aral Sea Environmental Programme Reports
4. Karakalpakstan.travel/aral-sea/?lang=uz
5. Xudoyorov L.X " Orol dengizing ekologik holati-bugungi dunyoning dolzarb muommosi.
6. Turopova Nigora "orol muammolari va ularni bartaraf etish usullari"issn (e): 2181-4570 researchbib impact factor: 6,4 / 2023 sjif 2024 = 5.073/volume-2, issue-11